

Wollman, Slavomír

Historická poetika literárních žánrů ve slovanských literaturách

In: *Genologické studie. II, K poctě profesora Franka Wollmana.*

Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1993, pp. [41]-52

ISBN 8021008369

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132299>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II. TEORIE LITERÁRNÍCH ŽÁNŘŮ

Historická poetika literárních žánrů ve slovanských literaturách

Slavomír Wollman (Praha)

Synchronní a diachronní aspekt se v moderní poetologii vzájemně doplňují a přispívají k čistotě kritérií, po které se stále právem volá. Míru produktivity a kooperaci genetického, evolučního a systémového aspektu je třeba dále posuzovat, ale prakticky ji vždy určuje zkoumaný materiál. Systémový přístup k slovesnému vývoji vyšel z pojetí, jehož složkou byla také idea historické poetiky, a směřuje také k jejím cílům. Mimo diskusi by už konečně mělo být začlenění ústní tradice do zorného pole poetologie. Ústní slovesnost je organickou součástí předmětu tohoto bádání a na úplnosti předmětu záleží také hodnota výsledků. Zásadně je nutné trvat také na srovnávacím přístupu k tomuto předmětu. Volné a libovolné juxtapozice a kumulace jednotlivostí z různých míst a dob, které i dnes lákají některé autory, např. v oboru genologie, nevedou k cíli, protože nezjišťují poetický kontext a poetický vývoj.

K vývojovému chápání poetiky nevedl komparatistiku mezi válkami, tj. vědecké generace našich učitelů, jen příklad Veselovského, v mnoha zemích bohužel neznámý. Vedly ji k němu i ostatní narůstající výsledky zkoumání slovesných druhů, směrů, stylů, literárních typů, látek, verše, které si žádaly společného jmenovatele. Vedlo k němu také překonání „poručnictví úzce pojímané filologické metodiky, která na škodu tvorby chápala dílo jen jako jazykový a historický dokument.“¹ To se ovšem týkalo celé literární vědy. Chtěla-li vážně hájit za daného stavu věci své samostatné, specifické místo v systému vědních oborů, reinohla zůstat pouhou dodavatelkou informací a ilustrací – ať interpretovaných děl, ať celých „synchronních řezů“ – pro jazykovědu, kulturní dějiny, historii, dějiny myšlení, estetiku, sociologii, ale musila se orientovat na poznání poetického vývoje, tj. vývoje slovesnosti nebo méně obecných zákonitostí tohoto vývoje za rozmanitých historických situací a na různých místech. Tento specifický „poetický vývoj“ je v podstatě mezinárodní,

1 F. Wollman, *Věda o slovesnosti. Její vývoj a poměr k sousedním vědám. Slovo a slovesnost* 1, 1935, 199.

jeho zkoumání vyžaduje srovnávací metodu. Jinak řečeno, vývojová poetika je vždy poetikou mezinárodně srovnávací a plně uznání diachronního aspektu znamená, že problematika poetiky se s novou naléhavostí vrací do zorného pole komparatistiky, z něhož vzešla u Veselovského.

K horizontální otevřenosti poetiky, která svou existencí přesahuje faktory lokální, etnické a teritoriální příslušnosti a překonává rozdílnosti jazykového kódu, přistupuje její vertikální otevřenost. Poetika se vyvíjí a mění v celkové souvislosti různých vrstev slovesné tvorby, proto její zkoumání vyžaduje celostní chápání slovesnosti ve všech písemně i ústně tradovaných podobách. Národní, jazykové, třídní, generační a jiné faktory se při výzkumu nutně projeví - někdy jako síly ozvláštňující ráz poetiky v konkrétních případech, často jako složky oživující a zprostředkující poetickou tradici, která se prostírá přes etnografické a stratigrafické hranice jako obecnější majetek společenského vědomí.

Mluvíme-li o konkrétní existenci, vývoji a změnách poetiky, znamená to, že poetiku a jmenovitě také tzv. historickou poetiku chápeme jako reálný atribut tvorby a její kontinuity, který se projevuje v slovesných dílech, v jejich korelacích, strukturách a druhdy systémech, tedy také jako určitou vědeckou problematiku, kterou nalézáme přímo v umělecké slovesnosti a nepřímo v uměleckém vědomí. Na studium této problematiky se přenáší název poetika popř. historická poetika vlastně jenom tím právem, kterým se na skutečné dějiny slovesnosti přenáší název literární historie, ačkoli by se mělo vlastně mluvit o literární historiografii, jež tuto realitu zobrazuje a vykládá a tím samými schematizuje - ať zdařile, nebo méně zdařile. Obě badatelská zaměření si vytvářejí metodické nástroje, přiměřené vlastním úkolům, a tím se stávají v relativním smyslu slova vědními obory. Slouží však témuž cíli, poznání života a osudů a funkcí slovesnosti. Nestojí tedy proti sobě a ani dělbu práce mezi nimi nelze provést nějakou formální delimitací.

Zejména však nelze literární historii a historickou poetiku diferencovat jako „vnější“ a „vnitřní“ dějiny literatury.² Dílo je sociálním faktem, a to specifickým sociálním faktem, nezávisle na vůli badatelů. Literární historik nemůže bez škody věci přehlížet specifičnost díla a jeho genetický a vývojový kód, vázaný na obecné, mezinárodní tradice slovesnosti a umění vůbec, poetolog z téhož důvodu musí posoudit so-

2 Srov. v Slavii 38, 1969, 123 - 151.

ciální zakotvenost každého výtvoru a zvláště funkci tvůrčího subjektu, autora, který volí a modifikuje tradici.³

Už při analýze díla je pro literární badatele volba žánru, realizace a transformace žánrového aspektu nápadným rysem, který nutí k posouzení jeho souvislosti s jinými, předcházejícími díly, jeho vztahu k literárním tradicím, a vyvolává tak otázku vývoje slovesného vidu, druhu a rodu a žánrově strukturních korelací jednotlivého výtvoru i celých skupin. Tím se vstupuje přímo do problematiky historické poetiky a z toho také plyne časté převážné nebo úplné ztotožnění vývojové poetiky s poetikou žánrů, která je jen její součástí. Poetika žánrů je ovšem fenomén mimořádně důležitý, protože upozorňuje na mezinárodní ráz nejen žánrového, leč celého poetického kontextu a v konkrétních případech naznačuje nebo zvýrazňuje okruhy, společenství a areály, v nichž se souvislost a kontinuita tvorby projevuje jako určitá struktura.

Vývoj žánrové struktury v slovanských literaturách jsem se už pokusil zachytit v samostatné práci,⁴ z něhož plynou i některé širší otázky historické poetiky. Především je to otázka o poměru poetiky k národní literatuře a k jiným složkám slovesného vývoje. Upozorňují na ni už pojmenování některých známých jevů. Některé žánry svým pojmenováním ukazují na národní prostředí, z něhož začaly působit (srbská junácká píseň, anglický černý román, polská romantická poezie, ruský román aj.). Jiný podobně předznamenává i upozorňuje spíše na příznačnost žánru jen pro určitou literaturu (polská fraszka, české románeto, ukrajinská дума). Některé žánry však po právu spíše spojíme se skupinou literatur (středoevropská komedie se zpěvy, slovanská partyzánská píseň) a mnohé ponecháváme vůbec bez bližšího označení, protože v nich vidíme obecné jevy a protože nemůžeme snadno lokalizovat jejich původ a vymezit jejich akční radius.

Poetiku žánrů a stejně tak poetiku vůbec je ovšem možné a nutné studovat jak se zřetelem k jednotlivé národní literatuře a v jejím rámci, tak také se zřetelem k obecnému slovesnému vývoji a v rámci světové literatury. V národním rámci se však poetika jeví jako neúplná, protože ho nedbá, recepce i emisemi podnětů modelů a tradic ho přesahuje. Česká poetika epochy obrození a zvláště poetika českého romantismu

3 Srov. v mé stati *Systém žánrů jako problém srovnávací literární vědy*. *Slavia* 55, 1986, 9 – 18.

4 *Žánrová struktura slovanských literatur*. *Slavia* 56, 1987, 22 – 34.

vedla ještě Šaldu k názoru, že nová národní tvorba nenašla v předchozím domácím vývoji potřebné podněty, a proto musila sáhnout k cizím vzorům. Avšak to co se v národních literaturách s „nepravidelnými“ osudy popisuje jako diskontinuita, našlo by se při stejné příslosti soudu i v literaturách s „pravidelnějšími“ osudy. Ani poetiku francouzského romantismu nelze geneticky vyložit jen z domácího vývoje a rekonstruovaný preromantismus klene k minulosti most méně než poloviční. Jeho pilře a oblouky se musí doplnit anglickým sentimentalismem a musí se uvést také alespoň ty další zahraniční zdroje, jichž se francouzští romantikové sami dovolávali, tedy Ossian, Walter Scott, lakisté, Goethe, Schiller, Manzoni, ze starších Dante, Shakespeare, Cervantes.

Na druhé straně ve světovém rámci - nechápeme-li ho jen jako libovolný kus Evropy s případnými přesahy do Levanty a Ameriky - se poetika před očima badatele poněkud rozplývá, protože nejsou po ruce dostatečně četné a závažné společné jevy a prokazatelné spoje, aby je bylo možné určit jako fungující strukturu. Dálkové působení některých děl (ať jde o Historii sedmi mudrců v Evropě, o dílo Tolstého v Indii, nebo o jiné případy) a hromadné migrace a recepce látkových fondů a žánrových modelů (ať jde o indickou rozprávku na Západě, nebo o západní román na Východě) se zachycují v menších a soudržnějších slovesných systémech, kde teprve působí jako součást určitější poetiky.

Úkol zkonstruovat obecnou historickou poetiku celého světa, který vytkl Chrapčenko jako následující cíl po dokončení Dějin světové literatury,⁵ se patrně ukáže cílem obtížnějším a vzdálenějším, než jakým byla tato velká literárněhistorická syntéza, třebaže i ona musila na mnoha místech řešit otázky historické poetiky. I za dnešního stavu přípravných prací se globální pohled ještě příliš odpoutává od konkrétnosti slovesných výtvorů, vztahů a jejich existenčních podmínek, které je pro poznání poetického vývoje nezbytné. Je nucen k přílišným abstrakcím a často k nalepování vypůjčených etiket jako „čínská opera“, „japonská renesance“ aj., které sice Evropanům obrazně přibližují neznámé věci, ale nevysvětlují jejich podstatu, protože nerostou z materiálu.

Proto je při zkoumání poetiky v jejím vývoji a proměnách účelné věnovat hlavní pozornost menším a větším mezinárodním slovesným formacím, literárním společenstvím, obecným literaturám, v nichž přede-

5 M. B. Chrapčenko, *Istoričeskaja poetika: osnovnyje napravlenija issledovanij. In: Istoričeskaja poetika. Itogi i perspektivy izučenija*. Moskva 1986, 11.

vším se poetika rodí, fixuje a proměňuje a zde je také možné ji zjistit jako určitý vyvíjející se poetický kontext, který se při srovnávacím zkoumání konkrétních výtvorů projevuje jako shoda, souvislost a vzájemná závislost v žánru, ve stylu a stylových formacích, ve zpracování látek a typů, v uměleckých postupech a prostředcích, v hierarchii různých vrstev písemnictví a ústní slovesnosti a nakonec také ve vkusu, podporujícím nebo rozrušujícím tradici. Zjištění poetického kontextu na určitém mezinárodním poli není ovšem jediným a konečným cílem. Společenství poetiky je také nezbytným faktorem, který v souhře s dalšími faktory mezinárodní formace vytváří a udržuje, činí z nich oprávněné objekty srovnávacího výzkumu a současně ukazuje souvislost jednoho společenství s jinými, zvláště interkurentními formacemi a systémy, nutí k posouzení místa každého společenství v obecném slovesném vývoji.

Zmíněný náčrt vývoje žánrové struktury u Slovanů je i při stručnosti dokladem toho, co bylo právě řečeno. Neopomíjí import žánrových modelů a impulsů, ale naopak dokumentuje rozsah a závažnost recepcí, které začaly osvojení žánrů raněkřesťanského písemnictví, obohacovaly žánrovou strukturu ve středověku i v novověku a pokračují dodnes. Kdo by v tom hledal oporu pro antislavistickou skepsi, měl by si uvědomit, že také středoevropská, západoevropská, skandinávská, iberoamerická žánrová struktura a také celá poetika těchto oblastí a skupin se může zběžnému pohledu jevit jako jakýsi konglomerát recepcí zvenčů a že ani autor náčrtu samozřejmě nechtěl dokazovat soběstačnost zkoumané skupiny literatur. Autarkii a autochtonnost vylučuje existence obecného literárního vývoje, kterou dokazují mj. právě fakta poetiky. Ani západní Evropa, která má snad nejvíce komparatistického sebevědomí, nemůže popřít hromadnost a významnost impulsů z Řecka a Byzance, starověké a středověké Levanty, ze střední a východní Evropy atd. Bible, byzantské prostřednictví v epice, manichejsko-bogomilské a arabské sudičky u kolébky lyriky, maurský vliv na filozofické písemnictví, recepce východní pohádky, působení ruského románu - to jsou jen krátké ukázky z dlouhé řady vnějších faktorů, které formovaly západoevropské myšlení a literaturu. Přísne šetření by i zde konstatovalo silnou receptivitu a dnešní amerikanizaci by dokonce mohlo nazvat autodestrukčním procesem tohoto systému.

Přesto však existuje a trvá v západoevropské kulturní oblasti (nehledě k možným diskusím o jejím vymezení) společná poetika, doložená fakty rozšířenými v celé skupině, i fakty společnými zejména pro její románskou, iberskou nebo britskou část; také středoevropská a severská fakta mají podíl na té relativní jednotě. Receptivitu vyrovnává kreativita,

specifické zpracovávání nových i starších, vlastních i přijatých elementů, které při určité intenzitě literární vzájemnosti motivované životními podmínkami a zájmy vyvolává shodu, souvislost a vzájemnou závislost tvorby a tradice.

Západoevropský případ svědčí o tom, že slovanské literární společenství není ani v tomto směru výjimkou. Také v něm se společná poetika utváří díky specifickému zpracování vlastních i cizích elementů, které při čilých a většinou uvědoměle pěstovaných vzájemných stycích vyvolává určitou shodu buď v celém okruhu, nebo v jeho části. O této poetické shodě, která je jednou konvergencí v celém systému, jindy nebo i současně vnitřní diferenciací podle menších skupin, svědčí řada bodů z poetiky žánrů. Slovanská legenda, její divergence v oblasti západního a východního ritu a spojitost obou podob je už faktem poměrně dobře prozkoumaným. Značná shoda byla zjištěna v kronice reflektující také pověsti o založení států a reminiscence na společný původ. Kronikářství je též pramenem nepřímých zpráv o substrátu starého epického, lyrického a obřadně dramatického folklóru, jehož obecně slovanská složka se jeví jako poměrně silná nejméně do 12. stol. Kazatelská tvorba a s ní spjaté útvary nábožensko-filozofického traktátu a postily rozkvetly zejména u západních Slovanů, kde jim husitství vtisklo svéráznou podobu a orientovalo jejich šíření spíše sousedním neslovanským než k ostatním slovanským národům, zatímco importovaná exempla a zvláště Gesta Romanorum celkem bez obtíží překročila i hranici schizmatu a ovlivnila také poetiku východních Slovanů v době, kdy tam zdomácnělý kazatelský logos už odkvetl. Církevní bipartice nebyla rovněž překážkou pro obecně slovanskou recepci povídkové prózy. Obecněslovanský dosah měly žánry školského divadla. V jeho repertoáru se vedle recepcí postupně všude projevila silná kreativita a mezislovanské působení originálních výtvorů přispělo k tomu, že školské divadlo sehrálo při vytváření dramaticko-divadelní kultury roli průkopníka, která je svým způsobem slovanským specifikem.

Od poloviny 18. století u většiny Slovanů probíhá celková transformace systému slovesných druhů, která je jako u ostatních Evropanů důsledkem a výrazem soumraku feudalismu a emancipace národů. Jsou rozdíly mezi jednotlivými slovanskými i neslovanskými literaturami v intenzitě tohoto procesu a v tvůrčích činech, které by bylo třeba podrobit kontrastivní analýze mj. také proto, aby se zjistil skutečný rozsah a dosah vlivu směrů datných center kulturní revoluce, promítnutý až do poetiky slovanských literatur. Výrok o rozvitých a méně rozvitých literaturách znamená v poetice žánrů, že v jednotlivých evropských literaturách se

vytvářela diferencovanější nebo méně diferencovaná struktura žánrů, ale ve své podstatě proběhl proces přeměny všude až na oblast tureckého záboru bez větších časových rozdílů. Převrat v literárním myšlení a tvorbě je východiskem také k následujícímu vývoji. Evropské i mezoslovanské shody v něm vyvolávají mezinárodní historickospolečenská a ideologická hnutí, která slovanské země nejen zasahují, ale rostou též z jejich vnitřních potřeb, což platí nejen o selských vzpourách a národních obrozeních, ale také o osvícenství a o revolučním Jaru národů. Shody vyvolávají zvláště mezinárodní literární směry, nebo ji jako preromantismus a romantismus spontánně vytvářejí. Poetika slovesných druhů se v nastávajících obdobích realizuje v přímé spojitosti s poetikou literárních směrů a stylů. Zkoumání společné problematiky z komplexnějšího stanoviska srovnávací historické poetiky se stává nutností.

V klasicismu, pokud v některých slovanských literaturách rozkvetl, převažuje napodobení hotových norem a žánrové hierarchie autentějšího klasicismu francouzského, snad s výjimkou tyranoborecké tragédie, která v Rusku pod pláštíkem vyvoleného stylu dvora podrývá absolutismus a připravuje cestu historickému dramatu Puškinovu. Spontánnější a kreativnější recepte preromantismu a romantismu vyvolává také větší specifická v systému slovesných druhů, která se projevuje mj. převahou poezie nad prózou, závažným postavením lyricko-epického poematu, povstaleckou a hajduckou hrou. Vnitřní shodu, mezoslovanský poetický kontext vyvolávají i nové vlny literární vzájemnosti, která ovšem často znamená také zprostředkování neslovanských impulsů a modelů některou slovanskou literaturou jiným slovanským literaturám.

I když folklorismus a literární transformaci odkazu lidové slovesnosti chápeme jako jev celoevropský, rozsah a hloubka jeho působení na celkový ráz, orientaci a poetiku nového písemnictví byly zvláště výrazné v slovanských a některých neslovanských literaturách střední a východní Evropy a nehledě k specifické východisk v různých zemích⁶ přispěly také k tomu, že u většiny Slovanů určité romantické poetické normy přirozeně vládly až do Jara národů, jehož osvobozenec a národní patos jim dal druhý dech. Do této souvislosti ovšem patří také Německo.

6 O rozdílech v Čechách a v Bulharsku viz V. Štíz, *Obrozená tradice folklorismu u Čechů a Bulharů*. In: *Čs. slavistika* 1988.

Balzakovy a Stendhalovy kriticko-analytické náběhy k fyziologii vítězíciho měšťanstva, které byly alternativou historickoromantické poetiky Hugovy a Dumasovy, neměly na východ od Rýna soudobé protějšky téhož dosahu. Tylův *Bankrotář*, stejně jako Freytagův román *Soll und Haben* a několik podobných dalších děl u různých národů nemohlo ještě změnít obecný vkus, v němž příběhy z patriarchální vesnice, biedermaierovská písnička a drobnokresba po porážce revoluce přežívaly u Slovanů i Neslovanů spolu se sentimentální zálibou v lidové tradici a druhdy v národním mýtu. V této atmosféře útlumu a sociálního kompromisu píše právě v roce Balzakovy smrti Wagner své programové vyznání *Das Kunstwerk der Zukunft* (1850) a tři roky nato Prsten *Nibelungů*, aniž tuší, jak osudné následky bude mít pro psychologii jeho krajanů orientace na romanticky pojatý starogermánský mýtus. Zdá se, že patetickohistorická poetika nového Mistra Pěvce, která v opeře mocně ovlivnila mnohé, mj. také slovanské skladatele, ovlivnila doma ještě mocněji literární myšlení a tvorbu a přispěla k tomu, že příznačný a význačný slovanský realismus, zvláště v románu, povídce a komedii nemá vlastně přiměřenou obdobu v německé literatuře v 50. až 80. letech, která jsou také tvůrčí epochou francouzské realistické školy Flaubertovy a Taineovy generace.

O jakémsi opožděném vývoji u Slovanů nemůže být v této souvislosti řeč. Dílo Tolstého, klenoucí se přes celou tu epochu až do časů moderny, poetiku kritickoetického realismu přímo vytváří a v objektivaci epického líčení, v opuštění rozmluv s laskavým čtenářem a romantických motivů se záhadami, převleky a larmoajantními historkami je stejně jako třeba dílo Nerudovo, Šenoovo a později Vazovovo důslednější než soudobá tvorba západních realistů. Také ideologicko-poetický postup od posouzení doby a společnosti k odsouzení jejího mravního úpadku, od kritického líčení k brutálnímu obnažení rozkladu, tedy postup, jehož v sledek Francouzi pojmenovali naturalismem, započal u Slovanů bez nějakého „posunu fázi“ už v *Anně Kareninové* a v dramatech Tolstého. Našli bychom ovšem v této epoše i u Slovanů parnasismus a počínající symbolismus jako její organické součásti, ale navyklé etikety západního původu samy o sobě nepřispějí k poznání vývoje poetiky v slovanských literaturách, kde zejména tvorba a překladatelství generace Vrchlického, Zeyera a jejich polských druhů už společně připravovaly období moderny, z hlediska poetologického i literárněhistorického ještě komplexnější a vnitřně protikladnější, než bylo svým způsobem období předchozí.

Komplexnost a simultánnost ve vývoji žánrových struktur a v symbióze literárních stylů, směrů a proudů, v nichž se literární druhy proměňují, jeví se stále zřetelněji jako rys poetiky a literárních dějin celé Evropy

nejméně od poloviny 18. století.⁷ Také na přelomu 19. a 20. století probíhá u Slovanů simultánní přejímání podnětů, které se jinde rodily postupně za sebou. Nesmí se ovšem zapomínat, že i v poetice francouzského symbolismu, vers-librismu a dekadismu se v 80. letech promítly do zhuštěné synchronní roviny mladší hlasatelé nového umění i předchůdci od let padesátých a šedesátých jako Baudelaire, Verlaine a Rimbaud, k nimž se z týchž důvodů hlásili mladí Francouzi i mladí Slované. Někdejší parnasista Mallarmé je katalyzátorem toho sloučení minulosti s přítomností, jejího povýšení na vzor pro budoucnost. V polovině 80. let se stává vůdcem francouzského symbolismu, formuluje svou představu jeho poetiky jako téměř hudební symfonie paralelně se vyba-vujících obrazů a souborně vydává své básně, předtím roztroušené po časopisech. V mnohém ohledu razí cestu i básníkům budoucích generací - Apollinairovi, Majakovskému, Nezvalovi a jiným, ale sám pokus o reformu poezie, který pod praporem symbolismu soustředil ne jednu, ale několik alternativ, byl už v té chvíli výrazem touhy po změně pocíťované i jinde. K francouzskému symbolismu lze ovšem přiřadit některé pozdější slovanské a jiné adaptátory a epigony, ale hned Brjusov a Březina, kteří vystoupili s prvními verši právě už koncem 80. let, organicky rostli především také ze situace vlastních literatur a měli v nich též působivé předchůdce.

Při vši pestrosti a do jisté míry až disparátnosti moderny vytváří se v tvorbě a zejména v básnické tvorbě poslední třetiny 19. a počátku 20. století znovu značná shoda v tvárných postupech a prostředcích přímo vázaných na jazyk. Některé shody budou jistě nakonec přičteny na vrub tradicím, které tvůrci nového umění tak často odmítali, ale k nimž se nejednou i programově hlásili jako ke klasicismu a k antice. Jiné lze vysvětlit z programů a praxe básnických škol a skupin a odůvodnit tím, že nová poezie, popř. nová literatura hledala a vytvářela také nový jazyk. Ve Francii probíhá velkorysý výzkum, který si klade mj. otázku, kdy a jak tento „nový jazyk“ francouzské literatury začíná. Avšak ze stanoviska poetologie problém překračuje hranice lexikální databanky a ovšem i rámec jedné národní literatury.

Francouzský příklad by měl být následován a rozšířen, aby bylo možné provést evropskou konfrontaci sloužící také poznání poetiky.

7 Srov. v mé stati *Osvietenstvo, obrodenie a romantizmus v krajinách „na východ od Terstu“*. Slovenská literatúra 21, 1984, 212 – 233.

Genetice slovanské moderny chtěla tvořit evropsky a světově a také tak podle svých sil tvořila. Už její domácí předchůdci, mládeží někdy dost hrubě odmítaní, sledovali tento cíl a vysloužili si za to pojmenování kosmopolitů jako Vrchlický, jehož tvorba a překladatelství měly značný vliv na poetickou normu nejen v Čechách. Přes uvedenou silnou extrovertní tendenci se i v tomto období znovu objevuje značná míra mezislovanských shod v básnickém jazyce a tento jev pokračuje v letech dvacátých a následujících, tedy v celé etapě plně diferencovaných spisovných jazyků a národních literatur. Na to, jak závažná je tato problematika i v moderním slovanském básnictví, upozornily už na varšavském sjezdu slavistů teze polsko-česko-bulharského týmu verzologů o přípravách slovanského rytmického slovníku druhé poloviny 19. stol.⁸ Shoda a souvislost slovanské poezie v euforii, rytmice a metrice je způsobena především fonetickou příbuzností, ale naráží se přirozeně i na rozdíly plynoucí zejména z různých přízvukových poměrů. Některé z nich překonává mezislovanská recepce podnícená překládáním (jambický verš se prosazuje v české poezii právě v polovině 19. století po Bendlově překladu Puškina). Shoda se v takových případech rodí ze vzájemné závislosti a svědčí o poetickém kontextu většího dosahu (přenesení sylabismu na Rus Simeonem Polockým je doklad dobře známý).

K tomu přistupují „společná specifika slovanské poezie“, plynoucí z gramatické struktury slovanských jazyků, na něž na tomtéž varšavském sjezdu upozornil Jakobson.⁹ Poetické důsledky mimořádně rozvíteho repertoáru bezpodmětných konstrukcí, „volného“ pořádku slov a bohatého systému derivačních afixů jsou už na první pohled závažné. Stejně jako konvergenční jevy fonetického a lexikálního původu doprovázejí celý vývoj slovanské poetiky v písemnictví a ústní slovesnosti. Vlivem na figury a tropy, zvláště na tvorbu metafory a také na intonaci a rytmus navíc překračují rámec veršované poezie a týkají se do jisté míry každého díla v umělecky organizované řeči. Slovesná komparatistika studující historickou poetiku jistě nesmí přecenit tuto slovanskou konstantu plynoucí z jazyka, ale nesmí ji ani zanedbat jako činitele přispívajícího svou přirozenou vahou ke kontextualitě slovesného umění Slovanů a k určitému společenství jejich poetiky, a to nejednou i v případech, v nichž

8 The Slavic Comparative Metrics. Rhythmical Vocabulary. In: VII Międzynarodowy kongres slawistów w Warszawie 1973.

9 R. Jakobson, Jazykovedčeskije nabljudenija nad obščimi osobennostjami slavjanskoj poezii. Ibid. 858 – 859.

obráceným směrem působí stejně přirozené síly diferenciacní, buď nacionální, nebo areálové. Už překážky při překládání ze slovanských do neslovanských jazyků a naopak, na něž v souvislosti s touto poetikou gramaticky poukázal Jakobson, a na druhé straně relativně snadnější mezislovanská přeložitelnost mají určité následky v osudech poetiky.

Poetika tvárných postupů a prostředků přímo vázaných na jazyk nicméně není uzavřena do hranic jazykových rodin a ovšem ani do hranic národních jazyků, což zdůrazňujeme, abychom předešli nedorozuměním. Zvláštnosti jazyků jen modifikují - tu více, tu méně - její ráz, který závisí na obecných i místních tendencích slovesného vývoje a tím i na vývoji slovesných druhů a směrů a na změnách vkusu. Ráz a vývoj této poetiky ovšem závisí i na naturelu básníků, kteří určují styl, a na situacích, v nichž tvoří. Puškin, Mickiewicz i Máchša sice lačně čerpají z poetiky slovanské ústní slovesnosti, ale především s intenzivním využitím individuálně vybíraných literárních tradic vytvářejí nový systém, který reprezentuje romantickou poetiku v jejich literaturách, zatímco Ševčenko nebo Janko Král' se jednoduše zmocní lidového verše a folklórních forem a souměřitelného vlivu na literární vývoj dosáhnou právě díky této odlišné volbě.

Jazyk slovesnosti a jeho poetika reflektuje také stratigrafické poměry slovesného vývoje u jednotlivých národností a jejich skupin a může být klíčem k poznání těchto poměrů. V slovanské historické poetice se stratigrafické otázky objevují už při studiu vývoje druhů. Z konfrontace žánrových systémů starších období již vyplynulo, že u Slovanů ústní slovesnost poměrně dlouho zastávala funkce některých druhů, které jinde realizovalo písemnictví. Platí to zvláště v epice a dramatičce u východních a zčásti jižních Slovanů a o celkovém zastoupení náboženských a světských druhů. Část rozdílů mezi tzv. latinským a východním Slovanstvem bude třeba vykládat také s přihlédnutím ke stratigrafickým faktům. Posouzení funkce lidové a pololidové tvorby značně redukuje váhu církevní bipartice v oblasti slovesné kultury. Tato a podobná fakta modifikují poetickou tradici a působí ještě na poetiku krystalizujících národních písemnictví. K stratigrafickým faktům, která je třeba uvážit, patří tendence českého obrození k typu populární literatury, na kterou upozorňuje Horálek.¹⁰

10 K. Horálek, Studie o populární literatuře českého obrození, Praha, Čs. spisovatel 1990.

V rozmanitých případech, o nichž se zde mluvilo, je faktem poetiky a jejího vývoje také výběr látky, způsob jejího zpracování, volba literárních typů a figur už známých i tvorba nových. Látkosloví je pevně ustavené badatelské odvětví s vlastními postupy a cíli. Historická poctologie je nehodlá anektovat, ale měla by zkoumat problematiku látky ze svého hlediska. Látka a tím spíše syžet, který už má určitou strukturu, je obvykle spjat s nějakým žánrovým aspektem. To přivedlo již Veselovského k formulaci poetiky syžetu jako součásti historické poetiky. Osudy syžetů ve vývoji slovesnosti však ukazují, že vazba na žánr je často volná nebo dočasná. Týž syžet se postupně může objevovat v různých druzích a různých stratigrafických typech ústní a psané slovesnosti a ve zpracování - tu kreativním, tu čistě receptivním - různých epoch, stylů, škol nebo směrů.¹¹ Látka a syžet tedy přispívá k poetickému kontextu a vypovídá o stavu a vývoji poetiky v různých momentech a na různých místech. Biblické drama, travestie antických látek nebo výrobní téma hned charakterizují určité etapy v určitých oblastech. Přítomnost a nepřítomnost určitých látek, látkových okruhů, syžetů a slovesných typů, způsob jejich zpracování a jejich postavení v repertoáru tvorby a komunikace je třeba chápat jakou součást studia historické poetiky v slovanských i neslovanských literaturách. Absence slovanského materiálu v mezinárodních motivických katalozích a jeho malá prezenze v katalozích typů snad nepřímě svědčí o osobitém rázu tohoto materiálu, jistě však svědčí o opoždění vlastní odborné práce, které dnes už soustavně překonávají folkloristé, které však stále negligují literárněvědné instituce slovanských zemí.¹² Nejde ovšem hlavně o slovanská specifika, která existovala podobně jako románská, severská, středoevropská a balkánská, nýbrž o komplexní poznání vývoje a kolování látek, syžetů a typů a o jejich účast v poetice a také přirozeně v dějinách literatury.

11 Srov. v mém příspěvku in: *Problemy sovremennoj filologii*, Moskva 1965, 341 – 349.

12 Společné zpracování katalogu motivů a katalogu typů světové literatury navrhl autor tohoto příspěvku Mezinárodní problémové komisi akademii věd socialistických zemí pro literární vědu na její první poradě v r. 1979.